

A LINGUAXE LITERARIA

1. A literatura, arte da palabra

A literatura sèrvese da palabra medio de expresión. Xa que logo, podemos definir a literatura como **a arte da palabra**.

Agora ben, a palabra non é soamente a base da literatura. Que é o que permite distinguir entre o literario e o non literario?

2. Linguaxe discursiva e linguaxe literaria

Na fala cotiá predomina a finalidade práctica. Pola contra, nunha cantiga, nun corto, nun poema, nunha novela ou nunha obra teatral, predomina unha finalidade estética. O emisor emprega unha linguaxe literaria.

3. Características da linguaxe literaria

A linguaxe literaria caracterízase polos seguintes trazos: os textos literarios non só transmitan información, senón que provoquen impresións ou esperten sentimentos. **O emprego de recursos estilísticos** que teñen por obxecto realzar os significantes e darlle maior expresividade á mensaxe. Así pois, **na linguaxe literaria predomina a connotación**, os valores expresivos das palabras.

4. Formas da linguaxe literaria: prosa e verso

Un texto de carácter literario pode estruturarse en prosa ou en verso. Os elementos dunha **mensaxe en prosa** non están sometidos a un ritmo especial. Os elementos dunha **mensaxe en verso** distribúense de forma regular, de xeito que se repiten creando un ritmo (non esquezamos que a lírica naceu unida á música).

5. Principais recursos estilísticos

Algúns recursos funcionan a nivel lóxico ou de pensamento, outros teñen carácter lingüístico e hainos que afectan aos significados das palabras ou do texto.

5.1. Recursos de carácter lóxico

- **Hipérbole.** Consiste nunha esaxeración.

Cantaban tódalas aves do mundo na ramallosa florida, cada unha na súa torda e todas no latín que non se deprende.

Méndez Ferrín

- **Personificación.** Consiste en atribuír a seres inanimados calidades propias dos seres animados. *A vendima aturuxaba no val do Avia.* R. Otero Pedrayo

- **Antítese.** Contrastar dúas realidades co fin de realzalas. *Maio longo..., maio longo todo cuberto de rosas, para algúns telas de morte, para outros telas de vodas.* Rosalía de Castro

- **Paradoxo.** Contradición lóxica entre dúas ideas ou sentimentos.

*Algúns ricos entérranse ó pobre,
e algúns pobres ó grande se enterran* Rosalía de Castro

- **Ironía.** Consiste en expresar o contrario do que se di ou en admitir como certa unha proposición falsa con intención burlesca.

*Ós homes quérolles ben:
allalos e pementalos
e fríxilos na sartén* Popular

Cando a ironía é cruel e ofensiva denomínase **sarcasmo**.

- **Gradación.** Consiste na enumeración de emocións ou de conceptos nunha orde progresiva. Tamén recibe o nome de **clímax**.

*Van pensando mil cousas femíneas,
molentes e infames.* E. Pondal

- **Comparación.** Consiste na presentación de dúas realidades, entre as que se establece unha relación de semellanza ou de diferenza.

O vento do Norte, frío e seco coma unha coitela.
X. L. Méndez Ferrín

5.2. Recursos de carácter fónico

- **Paronomasia.** Consiste en contrapoñer palabras que teñen significados distintos, pero sons semellantes. *¡Vou morrer e non vén o meu ben!* M. Curros Enríquez

- **Aliteración.** Consiste na repetición de sons co fin de provocar certos efectos.

*Coma pantasmas cruzan as naves
Silbando salves e padrenuestros
vellos e vellas que a Dios lle piden
El tan so sabe cáles remedios.*
Rosalía de Castro

- **Onomatopea.** Consiste na imitación de sons ou ruídos.

As ponlas do souto facían cra cra R. Otero Pedrayo

5.3. Recursos de carácter gramatical

- **Epíteto.** É un adxectivo remarca unha calidade inherente do substantivo.

A dama que ía no branco cabalo (...)
Álvaro Cunqueiro

- **Anáfora.** Consiste na repetición dunha ou de varias palabras ao comezo.

*por ollos ten dous luceiros,
por dentes, pelras dos mares,
por greñas, raios solares,
por risa... un amañecer.* M. Curros Enríquez

- **Reduplicación.** Consiste na repetición contigua de elementos.

*Subo enriba dos outeiros
Lixeiriña, lixeiriña...* Rosalía de Castro

- **Asíndeto.** Consiste na supresión de conxuncións. Con este procedemento, o

enunciado adquire rapidez e viveza.

Entrou o tío, fatelo negro, tempos afundidas, mans cruzadas sobre o paraugas, consellos, lembranzas, a dureza da vida e un programa de humildenza.

R. Otero Pedrayo

• **Polisíndeto.** Consiste no uso expresivo da conxunción entre todos os elementos dunha coordinación. Dálle lentitude ó enunciado.

*Cantádeme un maio
sin bruxas nin demos;
un maio sin segas,
usuras nin preitos,
sin quintas, nin portas,
nin foros, nin cregos.*

M. Curros Enríquez

• **Hipérbato.** Consiste na alteración da orde normal das palabras no enunciado.

Do alegre maio unha alborada fresca. Rosalía de Castro

5.4. Recursos de carácter semántico

• **Metonimia.** Consiste en designar un concepto ou un obxecto cunha palabra que garda con el unha relación de causa ou efecto, de continente a contido, de lugar de procedencia á cousa que de alí procede, etc.

*Fun ó Ribeiro por viño
e emborrachoume unha nena.
Non quero máis do ribeiro
que inda me doe a cabeza.* Popular

• **Sinécdoque.** Consiste en designar unha parte dunha persoa ou obxecto co nome do todo, ou viceversa. En realidade, a sinécdoque é un tipo de metonimia.

• **Metáfora.** Consiste en substituír un elemento por outro en razón da semellanza entre eles.

O ceo de agosto era un manto corcosido de diamantes e unha festa de luminarias. X. L. Méndez Ferrín

• **Sinestesia.** Consiste no cruzamento de impresións que se perciben por sentidos distintos: *Un silencio de lazo tomou corpo en Lobosandaus.* X. L. Méndez Ferrín

• **Símbolo.** Consiste en suxerir unha realidade ou un concepto mediante outro elemento. Así, a cruz simboliza o cristianismo, a balanza simboliza a xustiza e unha pomba simboliza a paz.

6. Versificación

Chamamos **verso** a cada unha das **liñas** nas que está distribuído un texto poético. A distribución do texto poético en **versos** busca acadar **ritmo**. **Lembra que a lírica naceu apoiada na música e o seu ritmo se mantén no decurso do tempo.**

Os versos dunha composición poética poden ser **regulares e irregulares**.

- **Versos regulares:** os que manteñen o mesmo número de sílabas.

- **Versos irregulares:** cando o número de sílabas é desigual. Tamén se coñece como verso libre.

6.1. Métrica. Medida dos versos

Para medir as sílabas dos versos hai que ter en conta o último acento do verso e as licenzas métricas.

O último acento do verso

Se o verso remata en **palabra aguda**, contarase **unha sílaba máis**:

Quixera bañar (5+1) 6
o meu corazón (5+1) 6
no fondo lirismo 6
dun raio de sol (5+1) 6
Luís Amado Carballo

Se o verso remata en **palabra esdrúxula**, contarase **unha sílaba menos**:

Nena que nesa fontíña 8
queres encher a túa cántara (9-1) 8
Manuel Curros Enríquez

Se o verso remata en **palabra grave** o número final de sílabas **non varía**:

A dos toxos feridores, 8
e das rosas velaíñas, 8
Ramón Cabanillas

Licenzas métricas

Son fundamentalmente tres: **sinalefa**, **diérese** e **sinérese**.

A sinalefa: Cando unha palabra remata en vogal e a seguinte comeza por vogal:

Miña alma, sen lei, vive salvaxe
Aquilino Iglesia Alvariño
Mi-ñaa|l-ma-sen-lei-vi-ve-sal-va-xe
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
(sinalefa)

A diérese: Cando dúas vogais forman ditongo, pódense partir en dúas:

Campanas de Bastabales 8
cando vos oio tocar (7+1) 8
mórrome de soidades. 8
Rosalía de Castro

A sinérese: Cando dúas vogais forman hiato, pódense unir:

ben se adiviña que choras 8
no longo das túas pestanas... 8
Manuel Curros Enríquez

Clasificación dos versos segundo o número de sílabas

- **bisílabos** (dúas sílabas)
- **trisílabos** (tres sílabas)
- **tetrasílabos** (catro sílabas)
- **pentasílabos** (cinco sílabas)
- **hexasílabos** (seis sílabas)
- **heptasílabos** (sete sílabas)

- **octosílabos** (oito sílabas)
- **enneasílabos** (nove sílabas)
- **decasílabos** (dez sílabas)
- **hendecasílabos** (11 sílabas)
- **dodecasílabos** (12 sílabas)
- etc.

Segundo o número de sílabas, diferenciamos versos de arte menor e de arte maior:

- **Versos de arte menor:** oito sílabas ou menos. Representáanse con letra minúscula.
- **Versos de arte maior:** máis de oito sílabas. Representáanse con letra maiúscula.

6.2. A rima

A **rima** consiste na **repetición dos sons finais dos versos a partir da última vogal acentuada**. A rima pode ser **consonante** ou **asonante**.

- **Rima consonante ou total**, cando se repiten **todos os sons** (vocálicos e consonánticos) a partir da última vogal acentuada:

*¡Galicia! ¡Nai e señora,
sempre garimosa e forte;
preto e lonxe; onte, agora,
mañá...na vida e na morte!*
Ramón Cabanillas

- **Rima asonante ou parcial**, cando só se repiten os sons vocálicos a partir da última vogal acentuada:

*Cando maxino que es **ida**
no mesmo sol te me **mostras**
e eres a estrela que **brilla**
e eres o vento que **zoa***

Rosalía de Castro

6.3. A estrofa

Os versos aparecen na composición poética agrupados en **estrofas**.

Clases de estrofas

Segundo o número de versos e a súa estrutura interna, as estrofas clasifícanse en:

Estrofas de dous versos:

Pareado: Estrofa de dous versos que riman entre si.

*¡Ai, as garnidas estrelas saudosas **A**
da frol da chuvia, das témperas rosas! **A***
Pura Vázquez

Estrofas de tres versos:

Terceto: Estrofa de tres versos de arte maior que riman o primeiro co terceiro e o segundo queda solto. A rima é consonante. O esquema estrófico é: **A, -, A**

*Meu corazón, inmensamente triste, **11A**
estaláu de ternura, transfundindo **11 -**
seu profundo sentir a canto existe. **11A***

A. Iglesia Alvaríño

Tercetiña: Estrofa de tres versos de arte menor na que riman o primeiro co ter-

ceiro e o segundo queda solto. A rima pode ser consonante ou asonante. O seu esquema estrófico é: **a, -, a**

Mes de xaneiro. Vai frío. **8a**
Tremen as arbres despidas. **8 -**
A lúa chove no río. **8a**

A. Iglesia Alvaríño

Estrofas de catro versos:

Cuarteto: Estrofa de catro versos, arte maior, que riman o primeiro co cuarto e o segundo co terceiro. A rima é consonante. O esquema estrófico é: **A, B, B, A**

Aquil mozo que fun vai no retrato 11A
como afogado morto fuxidío. 11B
Se ollo ese mozo venme un arripío 11B
como se ollase un témero burato. 11A

Antón Tovar

Serventesio: Estrofa de catro versos, arte maior, que riman o primeiro co terceiro e o segundo co cuarto. Rima consonante: **A, B, A, B**

Mas se todo termina, que sentido 11A
ten producir produto que termine 11B
Que vento nos arrastra no pruído 11A
de cobrir um caminho que non fine? 11B

Ricardo Carvalho Calero

Redondilla: Estrofa de catro versos de arte menor na que riman o primeiro co cuarto e o segundo co terceiro. Rima consonante: **a, b, b, a**

Cóntalle, miña cousiña, 8a
Contiños tristes de fadas 8b
E de reinas encantadas 8b
Nos castros, á ialma miña. 8a

A. Iglesia Alvaríño

Cuarteta: Estrofa de catro versos de arte menor na que riman o primeiro co terceiro e o segundo co cuarto. Rima consonante: **a, b, a, b**

Non canta na Chá ninguén. 8a
Por eso o meu carro canta. 8b
Canta o seu eixo tan ben 8a
que a señardade me espanta. 8b

Manuel María

Copla: Estrofa de catro versos de arte menor na que riman entre si o segundo co cuarto e quedan soltos o primeiro e o terceiro. Rima asonante: **-, a, -, a**

Adiós, ríos; adiós, fontes; 8 -
adiós, regatos pequenos; 8a
adiós, vista dos meus ollos: 8 -
non sei cándo nos veremos. 8a

Rosalía de Castro

Estrofas de cinco versos:

Quintilla: Estrofa de cinco versos de arte menor na que riman o primeiro co terceiro e co quinto, e o segundo co cuarto. Rima consonante: **a, b, a, b, a**

Adiós, adiós, que me vou, 8a
herbiñas do camposanto 8b
donde meu pai se enterrou, 8a
herbiñas que biquei tanto, 8b
terriña que nos criou. 8a

Lira: Estrofa de cinco versos na que se combinan hendecasílabos (11 sílabas) e heptasílabos (7 sílabas). Riman o primeiro co terceiro e co quinto e o segundo co cuarto. Rima consonante: **11A, 11B, 7a, 7b, 11B**.

*A fronte nos silenzos anunciada 11A
que en flamas coronei i en reiseñores 11B
a boca resgatada 7 a
os ollos feridores 7 b
que eu espertei pra bágoas e solpores 11B*

E. Blanco Amor

Estrofas de seis versos:

Sexteto: Estrofa de seis versos de arte maior na que riman o primeiro co terceiro e co quinto, e o segundo co cuarto e sexto. Rima consoante: **A, B, A, B, A, B**

*A sombra revoa máis, cada vez, baixa 12A
coma as anduriñas e morcegos cegos 12B
No lombo dos castros, ó lonxe, unha faixa 12A
de lume. Na rúa sombrisa, dous cregos 12B
a voz da campá que querendosa baixa 12A
e unha vella, en loito, refugando pregos 12B*

Manuel Antonio

Sexteta: Estrofa de seis versos de arte menor na que riman o primeiro co terceiro e quinto, e o segundo co cuarto e sexto. Rima consonante: **a, b, a, b, a, b**

*Tamén hei comprar xabrón 8a
e unha cartilla de aceite 8b
mais ¡ai! dou un tropezón 8a
¡Adiós figa, adiós pieite! 8b
¡Dios mío! ¡Que compasión! 8a
¡Adiós adrezo, adiós leite! 8b*

Francisco Añón

Copla de pé crebado: Estrofa de seis versos de arte menor na que o primeiro, segundo, cuarto e quinto versos son octosílabos (oito sílabas), e o terceiro e o sexto son tetrasílabos (catro sílabas). Rima consonante do primeiro co terceiro, o segundo co cuarto e o terceiro co sexto: **8a, 8b, 4c, 8a, 8b, 4c**

*Xornaleiro que aforrache 8a
máis que toda a freguesía, 8b
traballando 4c
que de teu a ter chegache 8a
unha terra regantía, 8b
carro e gando. 4c*

M. Curros Enríquez

Estrofas de oito versos:

Oitava real: Estrofa de oito versos de 11 sílabas (hendecasílabos) na que riman o primeiro co terceiro e co quinto, o segundo co cuarto e co sexto; e o sétimo co oitavo. Rima consonante: **A, B, A, B, A, B, C, C**

*Sí, eu cántovo-la vida no pasado; 11A
que outros canten a vida no futuro: 11B
eu dun tesouro sei que está olvidado 11A
e pra sacalo á lus a terra furo. 11B
Si o tempo é sempre o mesmo, i agarrado 11A
vai o presente ó que pasou, seguro, 11B
podía ser, ben na vila ben na aldea, 11C
que útil pra moitos o meu canto sea. 11C*

Estrofa de dez versos:

Décima: Estrofa de dez versos octosílabos (8 sílabas). A rima é consonante.

O seu esquema estrófico é: **a, b, b, a, a, c, c, d, d, c**

Na miña terra, unha moza, 8a
pra coas xentes se levar, 8b
ten que barrer, cociñar, 8b
rezar, fiar e ir á roza. 8a
A folgazana non goza 8a
de sona, nin lado ten; 8c
fóxenlle os homes de ben, 8c
mora en cabaña sin tella 8d
e morre solteira e vella 8d
sin que a encomende ningún. 8c

M. Curros Enríquez

Estrofa combinada:

O soneto: É unha composición de catorce versos hendecasílabos (11 sílabas) que está formada pola combinación de dous **cuartetos** e dous **tercetos**. O seu esquema estrófico é: **A,B,B,A A,B,B,A C,D,C D,C,D** (Os tercetos poden ofrecer outras variantes).

Cando esperare é ser onda de río 11A
que corre, e bule, e vai, e pasa e ruxe, 11B
e, de pedriña en pedra, á tentas fuxe 11B
e se desvive, ó cabo, fío a fío. 11A

Cando esperare é ser, nun travesío 11A
roda vella que xa come a ferruxe, 11B
sen treitoria nin eixe que a arrempuce, 11B
ó vento, ó sol, á chuva, á neve, ó frío. 11A

Cando esperare é ser són de goteira 11C
nunha casa sin lume, desgonzada, 11D
e herbas tristes salindo da fumeira. 11C

Cando esperar é ser aira queimada, 11D
ala que se quebrou, terra valeira, 11C
muíño que non moi, auga pasada... 11D

A. Iglesia Alvaríño

Estrofas dun número indeterminado de versos:

O romance: Estrofa formada por un número variable de versos octosílabos (oito sílabas) na que riman entre si os versos pares e quedan soltos os impares. A rima é asonante. O seu esquema estrófico é: **-, a, -, a, -, a, ...**

Deste val no medio e medio 8 -
entre edras e musgo envoltas, 8a
ergue as torres un castelo, 8 -
feito alá n'eras remotas 8a
de pedra de sillería, 8 -
cáseque co tempo roxa. 8a
Como este antigo edificio 8 -
outro non hai, según contas, 8a
pois diz que foi levantado 8 -
por unha princesa moura 8a
desde da posta do sol 8 -
hastra a saída da aurora; 8a

M. Curros Enríquez

A silva: Estrofa formada por un número indeterminado de versos heptasílabos (de sete sílabas) e hendecasílabos (de once sílabas). A rima é asonante. Non teñen un esquema estrófico fixo e mesmo poden quedar versos soltos.

*Anque me apoupen, anque 7a
a porta se me atranque, 7a
teño de entrar na irexa do convento. 11B
¡Que estou escomulgado! Millor, ea. 11C
Quen hoxe non o estea 7c
non merece da pátreas acatamento. 11B*
M. Curros Enríquez

Poema de versos libres:

Na poesía actual a maioría dos poemas están escritos en **versos libres**, que carecen de rima, mais si posúen ritmo (ollo!). Tampouco teñen medida e non forman estrofa. O uso destes versos supón unha ruptura coas formas métricas tradicionais.

FAR BLUES
*Naquela cidade
onde unha rapaza escribía un diario secreto
na noite
mentres o soño desvalido semellaba finxir
silencios compartidos
nesa vella cidade do norte
o primeiro poema de amor fluuaba
coma un blues nostáxico
na noite.
(...)*

Luz Pozo Garza

7. Os xéneros literarios

O xénero literario é cada unha das modalidades a que se axustan as obras literarias de acordo coa estrutura e cos temas. Combinando os tres xéneros clásicos coas innovacións posteriores podemos facer a seguinte clasificación dos xéneros: a lírica, a narrativa, o teatro e o ensaio.

7.1. A lírica

A voz lírica expresa os sentimentos e as experiencias da súa intimidade dirixidos á súa propia intimidade ou á intimidade do receptor. Aínda que normalmente a lírica vai unida ao uso do verso, modernamente tamén se ten feito uso da prosa e hai moitos autores que escriben poemas *prosa poética*.

7.2. A narrativa

Englobamos no xénero da narrativa todas as obras construídas como o relato dunha historia -serie de acontecementos encadeados temporalmente- feito por un narrador para un narratario ou receptor. A narrativa enúnciase en prosa. As principais **formas** do xénero da narrativa son:

- **A epopea e a poesía épica.** Son relatos en verso de acontecementos de grandeza heroica. Por exemplo, a *Ilíada* e a *Odisea* do poeta grego Homero, a francesa *Chanson de Roland* e, en galego, *Os Eoas* de Pondal.
- **A novela.** Relato en prosa, cunha extensión considerable, dunha historia de ficción, é dicir, inventada; xeralmente, a narración combínase con descrições e con

diálogos e a acción desenvólvese en torno a un ou varios personaxes.

- **A novela curta.** Relato en prosa dun suceso de ficción. Ten unha extensión menor cá novela e non pretende a elaboración dun mundo tan complexo coma aquela, senón que adoita centrarse nunha acción concreta.
- **O conto.** Relato breve, en prosa, dunha historia de ficción. A diferenza da novela, céntrase máis na estrutura, que se caracteriza pola súa sinxeleza e linealidade, e menos na elaboración de personaxes complexos.

7.3. O teatro

Pertencen ao teatro as obras en que a historia de ficción é representada por actores e actrices que asumen de forma directa -sen a función rexedora do narrador- os seus parlamentos diante dun público. As **formas** do teatro son:

- **A traxedia.** Historia vivida por personaxes importantes que son levados a unha desgraza pola forza onnipotente do destino. A traxedia clásica e a neoclásica (nos séculos XVII e XVIII) definiron e asumiron a regra das tres unidades.
 1. *Unidade de acción:* tema principal, sen introducir accións secundarias.
 2. *Unidade de espazo:* transcorrer no mesmo lugar (máximo, cidade).
 3. *Unidade de tempo:* non debe superar un día.
- **A comedia.** A historia non adopta un ton transcendente, o conflito resólvese con humor e ten un final feliz. Pode ter dous subxéneros:
 - A *alta comedia*. Historias ambientadas no medio social burgués e poboadas por personaxes desa clase. Céntrase principalmente na temática amorosa.
 - O *sainete*. Comedia breve de ton humorístico e de ambiente popular.
- **O drama ou traxicomedia.** Comparte características da traxedia e da comedia. A historia céntrase na vida cotiá e os personaxes deixan de estar impelidos pola forza do destino, que é substituída polos condicionantes sociais e de carácter.

Un tipo de drama é o *melodrama*, que presenta unha historia de esaxerada sentimentalidade, personaxes planos (o protagonista bo, o opoñente malvado, a rapaza pura e boa, etc.) e unha escenografía destinada a sorprender ao espectador.

- **O teatro lírico ou musical.** Son obras en que intervéñ a música. Dentro del podemos citar estas manifestacións: a *ópera* (tódolos diálogos dos actores son cantados) a *opereta*, a *zarzuela* e a *revista*: ó unha parte dos diálogos é cantada.

7.4. O ensaio

O xénero do ensaio inclúe obras en prosa de contido didáctico e non de ficción, en que se unen o obxectivo pedagóxico ou investigador e o estético ou de creación literaria. As obras de ensaio poden tratar unha gran diversidade de temas: sociais, filosóficos, históricos, políticos, relixiosos, científicos, etc.

Algunhas das **formas** que pode presentar este xénero son: a confesión, o diario íntimo, a biografía, o diálogo, as máximas, as glosas, as memorias, etc.